

Найважливішими функціями цієї системи є забезпечення економічної та інформаційної безпеки держави.

Виходячи із зазначених функцій та залежно від того, на кого покладеться їх виконання, слід визначити й передбачити основну структуру та особливості діяльності Воєнної організації держави.

1. Концепція (основи державної політики) національної безпеки України, схвалена Постановою Верховної Ради України від 16 січня 1997 року № 3/97-ВР. Глобальна інформаційна система Internet (<http://www.info.rainbow.gov.ua>). 2. Закон України від 19.06.03 № 964-IV "Про основи національної безпеки України". Ст. 20. – Глобальна інформаційна система Internet (<http://www.info.rainbow.gov.ua>). 3. Закон України від 19.06.03 № 975-IV "Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави" – Глобальна інформаційна система Internet (<http://www.info.rainbow.gov.ua>). 4. Закон України "Про оборону" від 05.10.2000. // Відомості Верховної Ради – № 49. 5. Закон України "Про Службу безпеки України" від 25.03.1992

№ 27. Із змінами, внесеними згідно із Законом від 06.02.03 – № 438-IV. Глобальна інформаційна система Internet (<http://www.ssu.gov.ua>). 6. Горovenko В.К., Лобко М.М. Проблеми визначення складу Воєнної організації держави та планування її розвитку // Наука і оборона. – 2008 – № 1 – С.8–12. 7. Нечхав С.М. Погляди на зміст і структуру Концепції розвитку Воєнної організації держави // Наука і оборона. – 2007. – №3. – С.23–27. 8. Поляков Л.І., Корендович В.С., Рудницький І.А. Воєнна організація держави і сектор безпеки: актуальні питання інституціалізації та розвитку // Наука і оборона. – 2008 – № 1. – С. 3–7. 9. Семенченко А.І. Ефективність державного управління у сфері забезпечення національної безпеки // Наука і оборона. – 2008. – № 1. – С.13–19. 10. Семенченко А.І. Поняття "сектор безпеки" та "Воєнна організація держави": методика розробки й обґрунтування призначення, складу, структури та взаємозв'язків. // Стратегічна панорама. – 2007. – № 3. – С. 54 – 69. 11. Телелим В.М. Деякі міркування щодо визначення категорій "Воєнна організація держави" та "військове формування" // Наука і оборона. – 2007. – № 4. – С.7–9. 12. Коментар до Конституції України / Опришко В.Ф., Авер'янов В.Б., Корнієнко М.І. та ін. – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 1996. – 516 с.

Надійшла до редколегії 30.04.10

В. Крижанівський, канд. юрид. наук

МЕЖІ ДІЇ ПРЕЗУМПЦІЇ НЕВИНУВАТОСТІ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Стаття присвячена питанням дії принципу презумпції невинуватості.

Стаття посвящена вопросам действия принципа презумпции невиновности.

The article is devoted to questions of functioning of principle of innocence presumption.

Ключевые слова: криминальный процесс, права людини, принцип презумпції невинуватості.

Ключевые слова: уголовный процесс, права человека, принцип презумпции невиновности.

Key words: criminal procedure, human rights, principle of innocence presumption.

Кримінальний процес інтегрально зв'язаний з конфліктом інтересів особи та держави. Держава через свої органи зобов'язана відшукати правду і покарати злочинця, а обвинувачений має протилежні інтереси – уникнути кримінальної відповідальності. Отже, з'являється істотне питання – як цей конфлікт розумно розв'язати.

Принцип презумпції невинуватості, надає можливість обвинуваченому бути учасником кримінального процесу зі своїми правами, коли не він мусить доводити що є невинуватим, а навпаки: слідчий, прокурор і суд, щоб покарати обвинуваченого, повинні довести його вину. Цей принцип примушує правоохоронні органи, а не обвинуваченого, до доказової активності; наказує тлумачити сумніви на користь обвинуваченого; забороняє визнавати обвинуваченого винуватим до винесення обвинувального вироку.

Різнорамні підходи до визначення поняття презумпції невинуватості містяться не тільки в науковій літературі, але й в законодавчих актах.

Принцип презумпції невинуватості – це основоположне кредо будь-якої цивілізованої держави, він записаний у всіх міжнародних документах про права людини.

Так, наприклад, згідно з Загальною декларацією прав і свобод людини, прийнятою Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року "кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинуватою доти, поки її винуватість не буде встановлена в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, за якого їй забезпечуються усі можливості для захисту" (ч. 1 ст. 11) [1].

У частині 2 статті 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, що прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 року, проголошується: "кожен обвинувачений у кримінальному злочині має право вважатися невинуватим, поки винуватість його не буде доведена згідно з законом" [2].

Майже таким же чином викладений принцип презумпції невинуватості в Європейській конвенції про захист прав людини та основних свобод, де говориться: "кожна людина, обвинувачена у вчиненні кримінального злочину, вважається невинуватою доти, поки її вину не буде доведено згідно з законом" (п. 2 ст. 6) [3].

Дана засада є конституційною у більшості країн світу і становить обов'язковий атрибут демократичного правосуддя.

Так, у Конституції України зазначено: "Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду" (ч. 1 ст. 62) [4].

Як бачимо, в Основному законі України самого терміну "презумпція невинуватості" немає, але розкривається суть принципу презумпції невинуватості та його роз'яснення. Відсутність терміну не означає відсутності поняття. До того ж, логіка зовсім не вимагає, щоб кожне поняття мало спеціальне термінологічне позначення. А також цей термін не вживається, ні в Кримінально-процесуальному кодексі України, ні в міжнародно-правових актах. Навіщо вводити іноземне слово "презумпція", яке навіть юристи тлумачать по-різному. Крім того, важко буде розібратися з цим терміном правоохоронним органам та пересічним громадянам. Якщо б в Конституції України був зазначений цей термін, то вона була б дуже громіздкою, оскільки треба було б зробити заголовок цієї статті "Презумпція невинуватості" та інших статей.

Поряд з цим, в Кримінально-процесуальному кодексі України даний принцип визначається таким чином: ніхто не може бути визнаний винним у вчиненні злочину, а також підданий кримінальному покаранню інакше як за вироком суду й відповідно до закону (ч. 2 ст. 15) [5].

Відтак, аналіз даних норм показує, що формулювання презумпції невинуватості обвинуваченого в Конституції України та КПК України дуже відрізняється від визначень, що дані у вказаних міжнародно-правових актах. Суть різниці полягає в тому, що за Конституцією право обвинуваченого бути судимим у відповідності з принципом презумпції невинуватості перетворюється в обов'язок бути судимим, оскільки вказана презумпція може бути спростована тільки вироком суду. Отож, якщо закінчується строк давності притягнення обвинуваченого до кримінальної відповідальності, при амністії, зробити це не можливо. Крім того, за Конституцією України обвинувачений знаходиться у менш вигідному

становищі, ніж за положеннями Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, що дозволяють встановити невинуватість особи різними процедурами.

Зупинимось на розгляді питання меж дії презумпції невинуватості, тобто на яких стадіях кримінального процесу діє дана презумпція і коли слід вважати її спростованою. Ці питання вирішуються по-різному. Зрозуміло, що початок дії презумпції невинуватості співпадає з моментом надання обвинуваченому (підозрюваному) права на захист. Так, даний принцип починає діяти вже в першій стадії кримінального процесу – в стадії порушення кримінальної справи. Перестає діяти презумпція невинуватості відносно конкретної особи з зупиненням дії кримінально-правових відносин особи і держави в зв'язку з конкретним фактом злочину. Відтак, вона закінчує свою дію при набранні вироком законної сили, адже такий вирок має властивості загальнообов'язковості та виконуваності (ст. 403 КПК України). При цьому, ніхто не може вимагати, щоб засудженого вважали винуватим та поведились з ним як зі злочинцем. Презумпція невинуватості діє як в момент постановлення вироку, так і при апеляційному та касаційному розгляді конкретної кримінальної справи, а також при перегляді судових рішень в порядку виключного провадження.

В науковій літературі довгий час велися спори з приводу того, коли припиняє свою дію дана презумпція. І це питання є проблематичним. Слід констатувати, що на сьогодні і досі не врегульоване це питання на законодавчому рівні. Так, відповідно до Конституції України "особа вважається невинуватою..., доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду". Поряд з цим в Кримінально-процесуальному кодексі України міститься положення, що "ніхто не може бути визнаний винним у вчиненні злочину, а також підданий кримінальному покаранню, інакше як за вироком суду й відповідно до закону" (ч. 2 ст. 15). З наведеного не можна відповісти на питання, що нас цікавить. Вважаємо, що дані норми слід доповнити словосполученням "...обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили". Це також зазначає В.Г. Гончаренко [6].

Суд повинен винести обвинувальний вирок лише тоді, коли безсумнівно доведено всі обставини справи, в тому числі й винуватість підсудного. При цьому винуватою особою вважається тільки після набрання вироком законної сили. Водночас, вирок суду, що набрав законної сили, набуває сили закону і є однаково обов'язковим як для всіх громадян, так і для всіх державних органів, в тому числі й для судів. Слід відмітити, що автори, які наголошують на тому, що можна казати про презумпцію істинності вироку не вказують, коли, в кінці кінців, презумпція істинності уступає своє місце істинності вироку, тобто коли вирок стає істинним. Дане питання слід з'ясувати, оскільки вказана презумпція повинна десь "закінчуватись", тобто припиняти свою дію, коли ми повинні мати можливість назвати вирок істинним. Презумпція істинності вироку може існувати лише до тих пір, поки вирок не набрав законної сили. Після набрання ним законної сили слід говорити тільки про істинність вироку, а не про презумпцію істинності. До того ж, істинність вироку спростовується не тільки тоді, коли встановлюється невинуватість обвинуваченого, але й тоді, коли виникає необхідність замінити кваліфікацію, виправити процесуальні помилки, а також (що буває частіше всього), коли змінюється міра покарання. Не можна казати про дію презумпції невинуватості при існуванні обвинувального вироку, що набрав законної сили, тобто вважати, що презумпція невинуватості діє при існуванні істинного обвинувального вироку.

Значення презумпції невинуватості полягає в тому, що завдяки їй усувається обвинувальний ухил у всіх формах його прояву, і він служить важливим гарантом права обвинуваченого на захист. Саме тому, принцип презумпції невинуватості має тісний зв'язок з принципом забезпечення підозрюваному, обвинуваченому і підсудному права на захист, про що буде йти в наступному розділі. Обвинувачений наділяється правом захищатися від пред'явленого обвинувачення саме тому, що до вступу вироку в законну силу він вважається невинуватим. Презумпція невинуватості звільняє обвинуваченого від обов'язку доводити свою невинуватість, перешкоджає переоцінці свідомості обвинуваченого та діє незалежно від того, чи визнає він себе винуватим, чи ні.

Треба визнати, що становлення презумпції невинуватості як конституційного принципу кримінального процесу має велике значення не тільки в юридичному, але й в етичному відношенні. Маючи своїми джерелами моральні уявлення про справедливість, принцип презумпції невинуватості, що є правом, здатен позитивно вплинути на суспільну і правову свідомість людей, а також справити серйозний виховний вплив на громадян і посадових осіб. Встановлення безпосередньо в Конституції України формули презумпції невинуватості як об'єктивного правового положення не тільки має велике значення для судової та слідчої практики, але й позитивно впливає на законотворчий процес. Поряд з цим, значення презумпції невинуватості в основному полягає в тому, що нею забезпечуються права особи, яку притягають до кримінальної відповідальності і в той же час забезпечується неупереджене, об'єктивне дослідження всіх обставин справи. Порушення ж презумпції невинуватості, відступ від неї неминує дає дослідженню обставин справи односторонній обвинувальний характер, що не сприяє знаходженню істини по справі, а навпаки, уводить від неї, а відтак веде до порушення законності в правосудді та порушенню прав і законних інтересів громадян.

Коли прокурор, на підставі досудового розслідування, дійде протилежних переконань, він повинен винести обвинувальний висновок, який надає право на перекваліфікацію в його свідомості презумпції невинуватості в презумпцію винуватості, в зв'язку з суб'єктивним поглядом на вину обвинуваченого. В цей момент перестає діяти щодо прокурора принцип презумпції невинуватості. Адже не можна вимагати, щоб прокурор був переконаний у винуватості обвинуваченого і одночасно вважав його невинуватим. Не виникає з цього ніяка шкода для обвинуваченого, тому що після винесення обвинувального висновку прокурор не має вже нічого говорити (в сенсі передбачення долі обвинуваченого), а новий орган – суд – пов'язаний принципом презумпції невинуватості, адже повинен мати внутрішнє переконання про невинуватість обвинуваченого аж до моменту, коли це переконання не буде порушене.

І відповідно, як у випадку прокурора, який складає обвинувальний висновок, у свідомості суду (судді) презумпція невинуватості перекидається презумпцією винуватості, зовнішнім виразом чого стає обвинувальний вирок. Після винесення обвинувального вироку, принцип презумпції невинуватості вже не зобов'язує суд першої інстанції, і ця справа перестає бути підсудною цьому суду, переходячи на стадію апеляції. Тільки законний обвинувальний вирок створює виключний стан презумпції винуватості, без підсудності якому-небудь процесуальному органу та існування презумпції невинуватості.

Отже, як сама презумпція невинуватості у розумінні суб'єктивної думки процесуальних органів про невинуватість обвинуваченого, так і сам принцип презумпції

невинуватості як передбачений законом наказ вважати в свідомості правоохоронних органів і відповідного суду про невинуватість обвинуваченого трактується як потреба розглядати її окремо щодо кожного процесуального органу, на підставі процесуальних стадій. Процесуальні органи змінюються під час кримінального судочинства і дія презумпції невинуватості визначається залежно від цих змін.

1. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. // Права людини. Міжнародні договори України. – К.: Наукова думка, 1992. –

С. 18 – 24. 2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. // Права людини. Міжнародні договори України. – К.: Наукова думка, 1992. – С. 36 – 62. 3. Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини // Вісник Верховного Суду України, 1997. – № 3 (вкладна). – С. 113. 4. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – с. 141. 5. Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар. За заг. ред. В.Т. Маляренка, В.Г. Гончаренка – Вид. п'яте, перероблене та доповнене – К.: "Юрисконсульт", КНТ. – 2008. – 896 с. 6. Гончаренко В.Г. Концептуальні питання правової реформи в Україні // Вісник Академії адвокатури України, 2006. – Вип. 5. – с.25.

Надійшла до редколегії 30.04.10

Б. Малишев, канд. юрид. наук

ВЧЕННЯ РУДОЛЬФА ФОН ІЕРІНГА ПРО МЕТУ В ПРАВІ

У статті аналізуються основні положення праці видатного німецького вченого Рудольфа фон Ієрінга "Мета в праві" (1877р.) як першої ґрунтовної роботи, присвяченої дослідженню телеологічної природи права.

В статье анализируются основные положения труда известного немецкого ученого Рудольфа фон Иеринга "Цель в праве" (1877г.) как первой основательной работы, посвященной исследованию телеологической природы права.

The article is devoted to description of main provisions of work of the prominent German scientist Rudolph von Ihering "Law as a means to an end" (1877) as a first study of teleological nature of law.

Ключові слова: Ієрінг, мета в праві, телеологія права.

Ключевые слова: Иеринг, цель в праве, телеология права.

Kew words: Ihering, purpose in law, teleology of law.

Дана стаття присвячена аналізу основної у творчій спадщині праці видатного німецького правознавця Рудольфа фон Ієрінга ([Rudolf von Ihering], роки життя 1818–1892), що мала назву "Мета в праві" ("Der Zweck im Recht"). Як випливає з самого тексту праці, Р. Ієрінг планував її видати у двох томах. Перший том складався з 8 глав і був опублікований німецькою мовою у 1877 р., а у 1881 р. – перекладений російською мовою [4] (далі ми будемо використовувати саме це видання). На жаль, повноцінний другий том праці так і не вийшов друком: у 1883 р. була опублікована лише вельми велика за обсягом дев'ята глава першого тому (Rudolph von Ihering. Der Zweck im Recht. Zweiter Band. – Leipzig, 1883), яку Р. Ієрінг вважав вже одночасно і частиною другого тому. Цей фрагмент роботи Р. Ієрінга не перекладався російською мовою (однак у 1885р. на нього була надрукована змістовна рецензія А. Гусакова [2], більше того, у фундаментальному коментованому англomовному виданні 1913 р. "Мети в праві" [7] дев'ята глава також відсутня. Втім, незавершений характер праці Р. Ієрінга жодним чином не заважає розглядати її в якості першої ґрунтовної спроби дослідити телеологічну обумовленість правових явищ.

Актуальність обраної теми підтверджується тим, що Р. Ієрінга слід вважати найавторитетнішим вченим у німецькій юриспруденції кінця XIX ст. – початку XX ст., а також надзвичайно впливовим у російській дорадянській юридичній літературі. Як писав у 1882 р. Д. Азаревич, у тогочасній Росії ніхто з теоретиків права не користувався такою популярністю, як Р. Ієрінг [1, с.79].

Р. Ієрінга справедливо вважають розробником самостійного напрямку у праворозумінні – "юриспруденції інтересів", який істотним чином вплинув на розвиток світової юридичної науки у XX ст., а також засновником соціологічного напрямку у європейській правовій думці. У Росії під значним впливом його ідей знаходилися такі відомі дорадянські теоретики права як М. Коркунов та С. Муромцев. Актуальність теми також підтверджується тим фактом, що на сьогодні у вітчизняній та російській юридичній літературі короткі нариси про основні ідеї праворозуміння Р. Ієрінга присутні лише у рамках підручників з історії політичних і правових вчень (наприклад, у підручнику за редакцією О. Лейста [5, с.409], а

також у підручнику з філософії та соціології права К. Жоля [3, с.319-322], однак при цьому немає окремих робіт, присвячених поясненню Р. Ієрінгом телеологічної природи права. В той же час Р. Ієрінг на самому початку своєї роботи вказує, що основна думка цієї праці полягає у тому, що мета є творчою силою всього права, немає правового положення, яке не було б зобов'язане своїм походженням певній цілі [4, с.II].

Методологія Р. Ієрінга: мета та цільова причина. Автор багато уваги приділяє опису різниці між законом причинності та цільовим законом. Він вказує, що не знайшов у наявних філософських працях прийнятної пояснення цільової причини, відтак він був змушений сформулювати його самостійно. Характерним є те, що категорію "мета" автор чітко прив'язує до волі індивіда, але не до метафізичної ідеї. У результаті автор приходить до таких висновків.

Закон причинності діє для неживих предметів ("тому що"), цільовий закон – для живих ("для того, щоб"), проте вони обидва зливаються в одному законі – цільовому законі, як у вищому світостворюючому принципі.

Р. Ієрінг пише, що не правосвідомість створило право; право знає одне лише джерело походження – мету. Матерія підкоряється причинному зв'язку, воля – цільовому. І те, і інше відтворюють у свій спосіб і у своїй сфері лише те, що первинно покладено на них метою. Воля потребує достатньої основи, як і природа. Але у природі ця основа механічного характеру: причина (causa efficiens); для волі основа повинна мати психологічний характер: мета (causa finalis). Немає наслідків без причини (закон причинності). Немає діяння без мети (цільовий закон). Закон причинності – предмет піддається зовнішньому впливу, залишається пасивним; цільовий закон – жива істота, яка приводиться метою у дію, є самодостатньою, вона діє. Причина відноситься до сфери минулого, мета – до сфери майбутнього [4, с.VI, 2].

Розуміння Р. Ієрінгом мети є досить обґрунтованим. Він вірно вказує на подвійний характер мети: з одного боку, цінність, яку вона переслідує, знаходиться у майбутньому, але як явище існує вже у сьогоденні. Так, він пише, що мета відноситься до теперішнього, але зміст мети дається майбутнім. Дійсне і можливе співвідносяться як засіб і ціль. Ціль – це уявлення про майбутнє,

